

Olga Kafanova

Lew Tołstoj, czytelnik i krytyk Sand

1. Odważne dążenie do obalenia uznanych autorytetów charakteryzowało Tołstoja przez całe życie („bunt” przeciw Szekspirowi, awersja do Wagnera). Nic dziwnego, że o George Sand również wypowiadał się prowokacyjnie. Odbiór Sand przez Tołstoja pozwala prześledzić wewnętrzny dialog Tołstoja artysty z Tołstojem ideologiem.

2. Skandal wywołany przez młodego Tołstoja w redakcji rosyjskiej gazety *Sowremennik*:

- Tołstoj dołączył kręgu skupionego wokół redagowanej przez słynnego poetę Nikołaja Niekrasowa gazety *Sowremennik*. Redakcja wydawała słynne „kolacje”, które gromadziły najśłynniejszych pisarzy w kraju. Wszyscy członkowie redakcji podziwiali George Sand i cenili jej dorobek

- 6 lutego 1856 Tołstoj, zaproszony na kolację jako młody talent, wywołał skandal grubiańską wypowiedzią na temat pisarstwa Sand („bohaterki jej powieści należałoby, gdyby istniały w rzeczywistości, obwozić dla przykładu związane po ulicach Sankt-Petersburga”).

- Słowa Tołstoja oburzyły i dotknęły Iwana Turgieniewa. W liście do Botkina zarzucił Tołstojowi „brak wykształcenia” – Turgieniew studiował na uniwersytetach w Moskwie, Sankt-Petersburgu i Berlinie, a Tołstoj rozpoczął studia na uniwersytecie w Kazaniu, ale przerwał je po pierwszym semestrze.

- Najprawdopodobniej Tołstoj wywołał ten skandal celowo, by wyrazić nienawiść wobec wszelkich przejawów emancypacji kobiet. Kiedy oskarżał George Sand i jej bohaterki, miał pewnie na myśli Lucrezję Floriani.

3. George Sand jako „przewodniczka duchowa” i „dyktatorka mody” rosyjskiej elity kulturalnej

- publikacja *Lucrezii Floriani* (1847) ma miejsce w okresie największej sławy George Sand w Rosji. George Sand szybko stała się symbolem dla przedstawicieli awangardy literackiej, wzbudzała wiele dyskusji i gniew cenzury

- parafrazując frazę Puszkina dotyczącą Woltera, można nazwać George Sand „przewodniczką duchową” i „dyktatorką mody” większej części wykształconego społeczeństwa Rosji. Wpływ Sand na kwestie miłości i małżeństwa był tak wielki, że okcydentaliści w Moskwie i Sankt-Petersburgu zaczęli dostosowywać swoje postępowanie do tematów jej dzieł.

- *Lucrezia Floriani* wywołała spór okcydentalistów i ich przeciwników wokół ideału kobiety. Żadna inna powieść Sand nie wywołała w literaturze rosyjskiej podobnej debaty. Postać Lucrezii wpłynęła na rewizję koncepcji kobiety cnotliwej, godnej szacunku i kobiety upadłej (podobny proces rozpoczęła postać z *Eugeniusza Oniegina* Aleksandra Puszkina, Tatiana Larina).

- Puszkini bronił nierozwiązywalności małżeństwa. W latach trzydziestych wszyscy krytycy rosyjscy płci męskiej podzielali tę opinię. Tołstoj podtrzymywał ją w latach 60. XIX w. i przez całe swoje życie.

- okcydentaliści, pod wpływem postępowych koncepcji europejskich, żywili przekonanie, że miłość jest „świętsza” niż małżeństwo, które zawierano często bez zgody kobiety
- dyskusję na temat bohaterki Sand toczyło wiele gazet. Wpływ dzieła George Sand na Rosję połowy XIX w. wykraczał daleko poza świat literatury i sztuki. Postać Lucrezii pozwoliła na rehabilitację moralną podobnych kobiet, tradycyjnie uważanych za zdeprawowane i upadłe.

4. Lew Tolstoj, zagorzały przeciwnik emancypacji kobiet

- wkrótce po skandalu w *Sowriemienniku* rozpoczął pracę nad dziełami dramatycznymi, których celem było zaatakowanie George Sand i jej bohaterki, którą określał jako „kobietę george-sandowską”.
- zachowane szkice pozwalają ocenić ich wymiar satyryczny i oskarżycielski. Akcja rozgrywa się wokół wyemancypowanej moskwiczanki, która przyswoiła sobie idee George Sand na temat praw kobiet i „wolnej miłości”. Rozwinięcie tematu następuje wskutek zazdrości emancypantki wobec naiwnej dziewczyny z prowincji, w której dostrzega rywalkę i którą chce jak najszybciej wydać za mąż.
- George Sand nie stworzyła takiej postaci. Nawet bohaterki, które nie były idealne, nie są w dosłownym sensie negatywne. Mimo to typ „kobiety george-sandowskiej” oznaczał dla Tolstoja postać o cechach, które ograniczona rosyjska opinia publiczna przypisywała samej George Sand.
- opinia Tolstoja o małżeństwie i przeznaczeniu kobiety najpełniejszy wyraz artystyczny znalazła w powieści *Wojna i pokój*. W pierwszej części dzieła losy Nataszy Rostowej wyrażały jego ideał kobiety, która poświęca się dzieciom, mężowi i rodzinie, w czym pisarz widział najwyższy cel życia. Podsumowaniem jego refleksji był artykuł *O małżeństwie i przeznaczeniu kobiety* z 1868 r., nie opublikowany za jego życia.
- Podczas gdy cała Rosja debatowała na temat wykształcenia kobiet i równości wobec prawa, Tolstoj wybrał odosobnione stanowisko. Pozostał wrogiem modelu kobiety zainspirowanego, jego zdaniem, przez George Sand.

5. Tolstoj jako czytelnik i wielbiciel powieści George Sand

- kwestia emancypacji kobiet nie wyczerpywała problematyki dzieł francuskiej pisarki. Czasami Tolstoj doświadczał prawdziwej przyjemności z lektury powieści Sand. 24 sierpnia 1854 zanotował w dzienniku: „Nic nie robiłem cały dzień poza pisaniem i czytaniem pięknej powieści George Sand”. Nie wiadomo, o której powieści pisał młody Tolstoj.
- Pierwszym przeczytanym dziełem był prawdopodobnie *Horacy*. 2 czerwca 1851 Tolstoj przepisał po francusku cytat z tej powieści. Zapisał fragment autocharakterystyki głównego bohatera z rozdziału dziesiątego wśród własnych refleksji na temat krytycznego podejścia do tworzenia:
„I jeszcze ta potworna konieczność ujmowania w słowa i drobiazgowego zapisywania myśli gorących, żywych, ruchliwych niczym promienie światła przeświecające przez chmury. Dokąd przed nią uciekać, mój Boże!”.
- lektura *Horacego* przypadła na moment pobytu Tolstoja na Kaukazie, gdzie rozpoczął się okres jego nauki. W czasie pracy nad nowelą *Dzieciństwo* zrozumiał, że musi najpierw przyswoić sobie „zawód”, technikę pisania, bez której niemożliwe będzie osiągnięcie mistrzostwa.

- Niezadowolenie Tołstoja z procesu pisania znajduje odbicie w powieści George Sand. 4 lipca Tołstoj zapisuje w dzienniku nieoczekiwane wyznanie: „Czytałem *Horacego*. Mój brat miał rację, ten człowiek jest jak ja. Główną cechą jest szlachetność charakteru, wysokie pojęcia, miłość do sławy, - i całkowita niezdolność do pracy. Ta niezdolność wynika z braku przyzwyczajenia, a brak przyzwyczajenia wynika z edukacji i z próżności”.
- Żeby zrozumieć paradoks porównania uczynionego przez Tołstoja, należy odwołać się do recepcji tej powieści w kulturze rosyjskiej. *Horacy* (1841) uważany był za jedną z najbardziej interesujących powieści George Sand. Okcydentaliści zaczęli używać imienia bohatera na określenie człowieka, który niczego nie osiąga w sztuce, w polityce i w miłości. Bielinski i inni uważali nawet, że George Sand udało się stworzyć postać odzwierciedlającą stan umysłu drobnomieszczanina tego okresu.
- Dla Tołstoja ten bohater stał się podstawą do dokonania samokrytyki. Po przyjrzeniu się, niczym w lustrze, swoim słabościom i wadom, młody Tołstoj postanowił je przezwyciężyć. 4 czerwca zanotował to, co może sobie zarzucić: „brak stałości charakteru, próżność i niedbalstwo”. Były to cechy, które przyjaciele dostrzegali w Horacym.
- Zapiski w dzienniku Tołstoja dowodzą, że powracał myślami do dzieła Sand przez ponad miesiąc.
- Dwie ostatnie opinie Tołstoja-czytelnika o powieściach George Sand pochodzą z późniejszego okresu, co oznacza, że czytał jej dzieła przez całe życie, a nie tylko w okresie młodości. *Consuelo* nie zyskało jego uznania, co ponownie odróżniało go od „ludzi z lat czterdziestych”. Bielinski określił powieść jako „wielką, boską”, doceniając zwłaszcza poetyckość rozdziałów weneckich. Herzen zachwycał się historycznym wymiarem książki. „Cóż za genialna rekonstrukcja życia wyższych sfer w pierwszej połowie XVIII wieku (...)”.
- Tołstoj przeczytał powieść prawie 20 lat po publikacji, jego osąd był niesprawiedliwy i pełen sarkazmu: „Czytałem *Consuelo*. Co za fałszywa bzdura pełna zdań o nauce, filozofii, sztuce i moralności. – Ciasto na zjełczałym maśle z truflami, sterletem i ananasem”. Uwaga odnosi się do cennych fragmentów dzieła, które jako całość nie podobała się Tołstojowi.
- Ostatnia opinia dotyczy powieści *Malgrétout*. Powieść napisana w 1869 została przetłumaczona na rosyjski w 1870 pod tytułem *Dwie siostry*. Tołstoj czytał ją w oryginale, ponieważ doskonale znał francuski. Zazwyczaj krytyczny, tę powieść pochwalił – dlaczego?
- powieść powstała przed wojną francusko-niemiecką, poświęcona jest refleksji nad szczęściem i sensem życia kobiety i – szerzej – człowieka. Autorka stawiała pytania i dawała odpowiedzi, które Tołstojowi musiały się spodobać. Sand wyrażała ufność w moralność jednostek i wiarę w doskonalenie się człowieka. Ojciec głównej bohaterki, Sary Owen, jest przekonany o jedności dobra i piękna. Abel, utalentowany muzyk, jest czysty wewnątrz mimo nieuporządkowanego życia artysty: protestuje przeciwko regułom światowego życia, które uważa za „kłamliwe” i „podłe”. Sara, która ma wielki talent muzyczny, dokonuje na końcu mądrego – wedle George Sand – wyboru. Zamiast sukcesów w szerokim świecie wybiera szczęście rodzinne i macierzyństwo.
- w okresie klęsk społecznych i moralnych Sand dostrzegła ratunek w intymnym świecie rodzinnym, który pomaga człowiekowi stawić czoła wyzwaniom. Tytuł powieści jest symboliczny; pisarka celowo zmieniła ortografię, łącząc dwa słowa: *malgré* [mimo] i *tout* [wszystko]. Jest to nazwa posiadłości oddalonej od stolicy, gdzie osiedla się Sara i jednocześnie główna myśl, kwintesencja całego dzieła. Tołstoj z kolei podzielał

rousseauistowską wiarę w dobrą naturę człowieka i apel Woltera o „uprawianie swojego ogródka”. W czasie pracy nad *Wojną i pokojem* zrozumiał, że oddzielenie świata małego (osobistego) od wielkiego (życia społecznego) jest niemożliwe. Mimo to harmonia życia rodzinnego była, wedle Tołstoja, koniecznym warunkiem szczęścia każdej jednostki.

6. Wpływ Sand na dzieło Tołstoja

- w latach 60. XIX w. Sand przestaje być w Rosji uważana za „apostołkę” i „wizjonerkę”, jednak to w tym okresie zaczęto w Rosji przyswajać wiele treści z jej dzieł. Kwestia kobieca związana z nazwiskiem francuskiej pisarki znalazła odbicie w *Annie Kareninie* (1875-1877).

- Tołstoj wybrał temat cudzołóstwa i jego następstw. Zamiast polemizować z George Sand, w trakcie pracy skomplikował i uszlachetnił postać Anny. Próbował tłumaczyć „zbrodnię” swojej bohaterki wpływem nowych teorii, w tym feminizmu, i przedstawić inny typ kobiety wyemancypowanej. Uprzedzenia Tołstoja wobec niewiernych kobiet były tak silne, że miał początkowo zamiar uczynić z męża Anny, Karenina, główną postać cierpiącą, przekształcił jednak swoją „zgubioną” bohaterkę w postać tragiczną, która wzbudza głębokie współczucie.

- dramat *Żywy trup* (1900) również zdradza interesujące paralele z tematem i intrygą powieści Sand – *Jacques* (1834). Fiodor Protasow, człowiek szlachetny, lecz słaby, postanawia udać samobójstwo, żeby pozwolić swojej żonie i jej kochankowi wziąć ślub. Fałszywe samobójstwo kończy się niepowodzeniem. Żywy Protasow nie może przeciąć węzła gordyjskiego społecznych ograniczeń. Cała trójka musi stawić się przed sądem. Zgodnie z niedoskonałym prawem ciężarna kobieta zostaje zmuszona do powrotu do pierwszego męża. Jedynym sposobem na uniknięcie koszmaru jest dla Protasowa samobójstwo. W ten sposób Tołstoj, na wzór George Sand, wybiera tragiczny finał jako formę protestu przeciwko niesprawiedliwości społecznej. Romantyczne porzucenie siebie samego powoduje, że bohaterowie stają się „niepotrzebni”, „nadmiarowi” w otaczającym świecie. Ukazując wycofanie się męża Tołstoj i George Sand pokazali niedoskonałość instytucji małżeństwa jako części nieludzkiej organizacji społecznej.

Lew Tołstoj i George Sand, dwoje tak różnych autorów, ma jednak kilka cech wspólnych: oboje byli „uczniami” Jeana Jacquesa Rousseau, każde na swój sposób. Każde widziało w ludzkiej pierwotną siłę, która przeciwstawia się zepsutej burżuazji. Wreszcie, wierzyli w ideały, w doskonalenie moralne człowieka i dawali wyraz tej wierze w swoich dziełach.

Analiza recepcji George Sand przez Tołstoja pokazuje sprzeczności wielkiego rosyjskiego realisty, który umiał docenić poetycki talent Sand, ale potępiał ideologiczny wymiar jej powieści.